

Щербина С.В.,

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри економічної політики НАДУ

Механізм формування державної політики у сфері інформаційного забезпечення аграрного сектору економіки України

Автор досліджує теоретико-методологічні та практичні аспекти вдосконалення механізмів формування державної політики України в контексті інформаційного забезпечення аграрного сектору економіки. Проаналізовано ефективність аграрної політики щодо розвитку інфраструктури аграрного ринку, включаючи інформаційно-консультативні послуги для сільських громад. Визначено передумови рівного доступу сільських жителів до сучасних інформаційних технологій та механізми виділення державних коштів на інформаційно-технологічне переоснащення ключових галузей аграрного сектору економіки.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, державна політика, інформаційне забезпечення, інфраструктура аграрного ринку, інформаційно-дорадчі послуги, маркетингово-логістичний комплекс, ціновий моніторинг.

Щербина С.В. Механизм формирования государственной политики в сфере информационного обеспечения аграрного сектора экономики Украины

Автор исследует теоретико-методологические и практические аспекты усовершенствования механизмов реализации государственной аграрной политики в Украине в контексте информационного обеспечения аграрного сектора экономики. Проанализирована эффективность аграрной политики в сфере развития инфраструктуры аграрного рынка, включая информационно-консультативные услуги для сельских сообществ. Определены предпосылки равного доступа сельских жителей к современным информационным технологиям и механизмы выделения государственных средств на информационно-технологическое обеспечение ключевых отраслей аграрного сектора экономики.

Ключевые слова: аграрный сектор экономики, государственная политика, информационное обеспечение, инфраструктура аграрного рынка, информационно-консультационные услуги, маркетингово-логистический комплекс, ценовой мониторинг.

Shcherbyna S.V. Mechanism of public policy creation in the information support sphere of Ukraine's agrarian sector of economy

The author investigates methodological and practical aspects of mechanisms improvement to implement public agrarian policy in Ukraine are highlighted in the context of information support of agrarian sector of economy. The efficiency of agrarian policy in the sphere of agrarian market infrastructure development is analyzed including information and consulting services for rural inhabitants. Starting conditions of equal approach for rural inhabitants to informational technologies and mechanisms of public financing provision on informational and technological support of key agrarian sector branches of economy are determined.

Key words: agrarian sector of economy, public policy, infrastructure of agrarian market, information extension service, marketing logistic information, price monitoring.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації стимулювання переходу сільського господарства на інноваційний шлях розвитку з використанням інформаційних технологій вимагає розробки комплексних заходів та ефективних механізмів державної політики. Ефективні заходи аграрної політики в інформаційній сфері полягають у розв'язанні проблем застосування в процесі державного управління електронного урядування, забезпеченні сільськогосподарським виробникам доступу до мережі Інтернет для збільшення обсягів виробництва агропродовольчої продукції, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного агропромислового комплексу, зростання доходів та зайнятості сільського населення. Розвиток

інформаційного забезпечення аграрного сектору економіки України вимагає вдосконалення механізмів реалізації державної аграрної політики та формування системи державної маркетингово-логістичної підтримки виробників сільсько-господарської продукції. Це, у свою чергу, сприятиме економічній конкуренції на ринках аграрної продукції та інформаційній підтримці управлінської діяльності господарюючих суб'єктів аграрного сектору економіки та ринкової інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти зростання ролі інформаційного ресурсу, розвитку інформаційної інфраструктури аграрного сектору економіки та інформаційно-технологічного переоснащення ключових галузей аграрного сектору економіки знайшли певне висвітлення в працях вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, основи теорії інформаційної політики, формування механізмів державного управління у сфері інформаційно-технологічного переоснащення сільськогосподарської галузі України висвітлено в роботах О.М.Бородіної, Т.О.Осташко, М.А.Латиніна. Важливі аспекти державної політики та інформаційного забезпечення управлінської діяльності знайшли відображення в роботах І.В.Розпутенка та І.Г.Міхаліної.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. У процесі становлення інформаційного суспільства в Україні виникла необхідність дослідити його вплив на інформаційно-технологічне переоснащення та розвиток інформаційної інфраструктури вітчизняного аграрного сектору економіки. У свою чергу, це зумовлює визначення передумов становлення вітчизняного інформаційного села, що сприятиме нарощуванню економічного потенціалу підприємств сільськогосподарських галузей України. Дослідниками недостатньо уваги приділяється стану інформаційного забезпечення сільських громад та механізму державного управління у сфері фінансового забезпечення впровадження сучасних інформаційних технологій, що сприяють науково-технічному прогресу та розвитку агропромислового виробництва України.

Формування цілей статті. Стаття присвячена формулюванню інформаційно-консультативного механізму державного управління. Метою цього дослідження є визначення заходів державної аграрної політики України, включаючи організаційні, інформаційно-дорадчі та економічні, завданнями яких є підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу. Підприємницька діяльність в аграрному секторі стримується низькою інформатизацією та повільним розвитком малого та середнього бізнесу, неналежною інфраструктурою аграрного ринку. Існуюча нормативно-правова база, особливо у сфері маркетингової логістики та зберігання, є суттєвою перешкодою для ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств. Обмежена кількість, а також цінові змови постачальників транспортних та логістичних послуг, поряд з антиконкурентною поведінкою з боку державних підприємств – постачальників логістичних послуг, знижують загальну конкурентоспроможність аграрного сектору економіки України. Брак інформації в аграрному секторі економіки погіршує умови господарювання та торгівлі, підвищує ризики та зменшує довіру між учасниками ринку, знижує ефективність та результативність державної аграрної політики. Вибір ефективних механізмів розвитку ринкової інфраструктури є пріоритетним на сучасному етапі реформування аграрного сектору економіки України, оскільки неефективний збут обмежує виробництво та реалізацію сільськогосподарської продукції.

Ринкова інфраструктура має базуватися на системі підприємств, організацій, служб, інших формувань, до яких належать товарні біржі, інформаційно-консультативні агенції, дорадчі послуги, агроторгові доми, брокерські контори бірж, сільськогосподарські заготівельно-збутові кооперативи, оптова та оптово-роздрібна торгівля сільськогосподарською продукцією, система цінового моніторингу [1, с. 205]. Разом з іншими формуваннями (кредитно-фінансовими, страховими, постачальницькими, транспортними тощо) вони покликані обслуговувати процес ринкового товарообміну, забезпечувати його надійність, прозорість, стабільність.

Розвиток біржової торгівлі є одним з основних елементів ринкової інфраструктури, які світовою практикою оцінюються як найбільш досконала форма організації торгівлі. Біржовий ринок являє собою організаційно оформлений і постійно функціонуючий ринок, на якому здійснюється оптова торгівля сировиною, матеріалами, продовольчими та непродовольчими товарами. Товарна біржа може спеціалізуватися на реалізації певних видів товарів або їх груп.

В Україні на початок 2012 р. функціонувала 551 біржа, що на 50 одиниць більше ніж їх було на початку 2011 р. (див. таблицю). У поточному 2012 р. порівняно з базисним 1996 р. загальна кількість бірж збільшилася в 6,3 раза, а порівняно з 2001 р. – майже у 1,5 раза. Структурний аналіз їх функціонального спрямування свідчить, що найбільшу питому вагу становлять товарні та товарно-сировинні біржі (61,8%), відповідно: універсальні – 19,2%, фондові – 5,6% та інші 8,7%.

Кількість бірж на початок року, одиниць

	1996 р.	2001 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Усього зареєстровано бірж	88	386	467	479	499	503	551
з них							
агропромислових	4	31	29	30	30	26	25
універсальних	22	97	114	114	118	103	106
товарних і товарно-сировинних	28	157	258	272	293	318	341
фондових та їх філій	2	27	19	18	17	19	31
інших	10	74	47	45	41	37	48

Аналізуючи дані щодо обсягу укладених угод на біржах, слід відзначити позитивну тенденцію зростання біржових угод на сільськогосподарську продукцію. До сприятливих моментів роботи бірж необхідно віднести значне розширення номенклатури біржових товарів. Проте недоліком залишається те, що відкрита біржова торгівля все ще не набула значного розмаху і охоплює виключно частку внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції, тоді як експортні угоди реалізуються на біржах, акредитованих Міністерством аграрної політики і продовольства України, і переважно не на конкурентних засадах в ході відкритих торгів, а за попередньо задекларованими експортерами цінами. Така ситуація робить неможливим формування прозорого ціноутворення на ринку аграрної продукції. Водночас відсутність торгівлі такими строковими угодами на біржах, як ф'ючерси, унеможливує прогнозування цін та хеджування (страхування) цінових ризиків суб'єктами аграрного ринку. Основним напрямом удосконалення біржового ринку є впровадження сучасної системи ф'ючерсної торгівлі та обігу товарних деривативів на базі сучасних інформаційних Інтернет-технологій.

Одночасно має розвиватися мережа агроторгових домів. Агроторговий дім, як форма самоорганізації та кооперації товаровиробників, орієнтується на регулярне здійснення торгівлі сільськогосподарською продукцією та продуктами її переробки, укладаючи угоди купівлі-продажу за власний рахунок або за рахунок споживачів, займається постачанням матеріально-технічних ресурсів, наданням агросервісних послуг, а також обробкою та поширенням серед своїх клієнтів інформації про кон'юнктуру локального та зовнішніх ринків. Вони створюються виробниками сільськогосподарської продукції, підприємствами з переробки і зберігання сільськогосподарської продукції, агросервісними, комерційними підприємствами, банками, страховими компаніями на регіональному та районному рівнях. Поряд із постачальницько-збутовою діяльністю агроторговий дім займається організаційно-виробничим, інформаційно-координаційним та аналітично-консультативним забезпеченням сільськогосподарського виробництва. Агроторгові доми сприяють процесам вертикальної інтеграції на території району чи регіону, координуючи діяльність групи взаємопов'язаних підприємств агропромислового комплексу на основі довгострокової маркетингової стратегії. При цьому перевага віддається довірливій вертикально інтегрованій маркетинговій системі без створення окремих організаційно-правових агропромислових формувань.

Актуальним є розвиток системи цінового моніторингу, який включає систему збору, обробки, зберігання та поширення оперативної інформації про ціни попиту і пропозиції на товарних ринках та про тенденції розвитку цих ринків. Цілеспрямована діяльність агентів ринку неможлива без наявності оперативної і достовірної інформації про ціни, рівень та пропозиційність попиту і пропозиції, що входить у поняття кон'юнктури ринку конкретного товару [2]. Ринкова цінова інформація є специфічним товаром, що володіє значними можливостями у мотивуванні попиту і пропозиції, конкуренції, підтримує процес адаптації суб'єктів ринку в ризикових ситуаціях і полегшує їм прийняття раціональних рішень. Створення системи цінового моніторингу дає змогу отримувати надійну і своєчасну достовірну цінову інформацію, доступну широкому колу товаровиробників та інших зацікавлених у такій продукції споживачів.

Державна аграрна політика має сприяти розвитку інфраструктури аграрного ринку та забезпечити вирішення наступних завдань: формування оптових ринків аграрної продукції та матеріально-технічних ресурсів; формування нормативно-правової бази для запровадження ф'ючерсної торгівлі та вдосконалення системи складських свідоцтв на ринку зерна; забезпечення розвитку мережі агроторгових домів у формі маркетингових кооперативів [4].

Інформаційне забезпечення розвитку ринків основних видів аграрної продукції є одним із важливих компонентів у системі ресурсного забезпечення управлінської діяльності суб'єктів ринкової інфраструктури, об'єднуючим елементом у мережі формувань асоційованого типу, координуючим ланцюгом окремих сегментів аграрного ринку, об'єктивним орієнтиром під час прийняття рішень у системі державного регулювання реалізації сільськогосподарської продукції і продовольства та вдосконаленні політики держави щодо розвитку цих ринків.

Основна мета інформаційного забезпечення – це створення прозорого інформаційного середовища з питань функціонування ринків на базі використання можливостей новітніх інформаційних технологій та засобів телекомунікації, теле-, радіомовлення, преси. Інформаційне забезпечення ринкових формувань асоційованого типу має створюватися з використанням корпоративних комп'ютерних мереж

та розподілених баз даних суб'єктів аграрного ринку. Необхідною умовою його успішного функціонування є попередня типізація основних офісних інформаційних програм суб'єктів ринку, що входять до складу цих формувань.

Моніторинг цін на основні види продовольства в розрізі регіонів регулярно здійснюється підпорядкованими установами Міністерства аграрної політики та продовольства України відповідно до розпорядження Міністерства аграрної політики і продовольства України від 21 листопада 2003 р. № 65. Однак організована система цінового моніторингу, яка б забезпечувала аналіз та поширення інформації зацікавленим учасникам ринку, не створена.

Для впорядкування наукового та інноваційного забезпечення агропромислового виробництва, дієвого впливу аграрної науки на конкурентоспроможність галузей АПК та розвиток соціальної сфери села був виданий спільний наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України та Української академії аграрних наук від 14 грудня 2004 р. № 453/105 «Про систему наукового забезпечення агропромислового виробництва АР Крим та областей України», яким передбачено створення центрів наукового забезпечення агропромислового виробництва та розробка науково-технічної програми УААН «науково-методологічні та організаційні засади маркетингу інновацій та інноваційного провайдингу в агропромисловому виробництві» на 2006–2010 рр. Для запровадження досягнень науки у виробництво, освоєння методів прибуткового господарювання він передбачав здійснення таких заходів: забезпечення функціонування демонстраційних полігонів у рослинництві та модельних ферм у тваринництві, організація постійно діючих тренінгів, науково-практичних семінарів, круглих столів, брифінгів за участю керівників, спеціалістів господарств, фермерів, та інших зацікавлених осіб; розробка інноваційних (технологічних) проектів розвитку базових господарств та їх супроводження на договірних засадах; формування системи дорадництва та інфраструктури науково-консультаційних та інформаційних послуг агроформувань і сільського населення; узагальнення практики ефективного використання науково-технічних досягнень в умовах регіону, запропонованих зарубіжними фірмами, а за необхідності організувати їх співпрацю у розв'язанні проблем конкурентоспроможності галузей. Проведений нами аналіз свідчить, що задекларовані завдання не виконані у повному обсязі, тому слід продовжити пошук напрямів плідної співпраці академічної науки, Міністерства аграрної політики та продовольства та суб'єктів підприємницької діяльності аграрного сектору.

Основними складовими державної аграрної політики є комплекс правових, організаційних, економічних та інформаційно-дорадчих заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій [5, с. 38].

На наше переконання, в основу здійснення державної аграрної політики слід покласти такі принципи:

- системності реформ, що забезпечується узгодженням комунікацій між всіма елементами, які стосуються аграрного сектору;
- послідовності, поетапності в здійсненні державної аграрної політики;
- неухильності, обов'язковості й комплексності прийняття рішень відповідно до плану реформування та обов'язковості їх виконання;

– рівного доступу всіх сільгоспвиробників до інформації та сучасних інформаційних технологій, що забезпечується застосуванням державних інструментів впливу;

– виділення державних коштів на інформаційно-технологічне переоснащення пріоритетних галузей аграрного сектору, зокрема, на запровадження електронного урядування, енергозберігаючих, ресурсозберігаючих технологій та здійснення заходів із покращення екологічного стану ґрунтів;

– забезпечення прозорості та контролю за ефективним використанням бюджетних коштів на інформаційне забезпечення, удосконалення та спрощення порядку їх надання.

Організаційне забезпечення розвитку фермерства охоплює: проведення паспортизації фермерських господарств, активізацію діяльності районних асоціацій фермерів та приватних землевласників, упровадження регулярного проведення фермерських днів з інформаційно-дорадчою функцією (для особистого спілкування фермерів, поширення передового досвіду та ушанування кращих фермерів), створення при асоціації профільних комітетів [6].

Важливим аспектом організаційної роботи на місцевому рівні є посилення співпраці й взаємодії фермерів та власників особистих селянських господарств. Для цього пропонується в кожному районі розпочати роботу зі створення сільських осередків приватних землевласників. Це дасть змогу організовано і цілеспрямовано надавати їм інформаційні та консультаційно-дорадчі послуги, проводити освітні заходи, створювати умови для формування обслуговуючих кооперативів та кредитних спілок тощо. Урешті, це сприятиме зміцненню фермерського руху в областях і районах України [8, с. 61].

Для узагальнення і поширення передового досвіду обласним і районним фермерським асоціаціям рекомендується запровадити практику проведення дня фермера (двічі на рік, на базі передових фермерських господарств). У весняно-літній період бажано присвятити такий захід питанням технології виробництва продукції рослинництва, а в осінньо-зимовий період – технології виробництва продукції тваринництва та агробізнесу. При цьому слід відзначити найкращі фермерські господарства і представити їх для участі у Всеукраїнському конкурсі на кращі особисте селянське господарство, фермерське господарство, обслуговуючий кооператив.

З метою підтримки особливо важливих напрямів розвитку фермерства обласним асоціаціям фермерів та приватних землевласників пропонується створити профільні комітети: молодих фермерів, жінок-фермерів, бджолярів, рибоводів, садівників тощо. До їх функцій включатиметься представництво і захист специфічних інтересів зазначених фермерських груп, організаційне забезпечення їх успішного розвитку, пошук можливостей входження до професійних (галузевих) об'єднань на регіональному та національному рівнях.

Фінансова підтримка фермерських господарств за рахунок державного бюджету через Український державний фонд підтримки фермерських господарств в останні 10 років була дуже низькою і жодною мірою не розв'язувала проблеми формування матеріально-технічної бази фермерських господарств. Досить сказати, що підтримку отримав лише один із двадцяти фермерів, а середній розмір її на одне господарство становив по роках від однієї до п'яти тисяч гривень, що кардинально не розв'язує проблему забезпечення фермерських господарств коштами на формування основних і обігових засобів. Отже, можна констатувати, що вимоги Закону України

“Про селянське (фермерське) господарство” і інших нормативно-правових актів щодо підтримки фермерських господарств не виконувалися.

Державна підтримка фермерським господарствам надається у двох основних формах: у вигляді фінансової підтримки (за рахунок державного і місцевих бюджетів), а також організаційної підтримки з боку головних управлінь сільського господарства і продовольства обласних державних адміністрацій, управлінь сільського господарства і продовольства районних державних адміністрацій та інших державних установ і організацій.

Фінансова допомога держави фермерам здійснюється шляхом:

- використання коштів, виділених через обласні відділення Українського державного фонду підтримки фермерських господарств;
- участі фермерів і приватних землевласників у державних програмах фінансової підтримки АПК;
- участі фермерів і приватних землевласників в регіональних програмах фінансової підтримки АПК.

Загальна сума фінансової підтримки фермерських господарств згідно із Законом України “Про фермерське господарство” (ст. 5, 9, 11) має становити 395 млн грн на рік, у тому числі 350 млн з держбюджету і 45 млн з місцевих бюджетів.

Крім того, підтримка, отримана фермерами через участь у державних і регіональних бюджетних програмах, може становити ще 62,5 млн грн (пропорційно частці фермерських господарств у загальній площі сільськогосподарських угідь). Фінансування зазначених потреб здійснюватиметься у міру надходження коштів державного бюджету і розподілятиметься в установленому порядку.

За рахунок обласних бюджетів передбачається направлення частини коштів товарним агропромисловим біржам для укладання форвардних контрактів з фермерами та приватними землевласниками під закупівлю зерна майбутнього урожаю.

Разом з тим слід зазначити, що майже не реалізованими залишаються механізми фінансування розвитку фермерства за рахунок місцевих бюджетів. У зв'язку з цим районним радам рекомендується вишукати можливості фінансової підтримки фермерських господарств за рахунок місцевих бюджетів за напрямками, передбаченими Законом України “Про фермерське господарство”, зокрема, на будівництво об'єктів виробничого і невиробничого призначення і житла, ужиття заходів щодо землеустрою тощо. Для виправлення цієї ситуації пропонується:

- провести фінансування фермерських господарств України за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів протягом 2012–2015 років відповідно до Закону України “Про фермерське господарство”;
- надати фінансову підтримку фермерським господарствам через відділення Державного фонду підтримки фермерських господарств у 2012–2015 роках.

Виділені кошти використати на такі фермерські програми:

- “Компенсація за придбання першого трактора, автомобіля, комбайна”;
- “Компенсація вартості будівництва тваринницьких приміщень”;
- “Фінансова допомога на придбання основних засобів виробництва”;
- “Фінансова допомога на придбання поголів'я худоби та птиці”;
- “Відшкодування частини витрат страхових платежів”;
- “Природоохоронні заходи”.

З метою соціально-економічного розвитку сільських територій регіональній владі слід стимулювати розвиток фермерства за рахунок коштів місцевих бюджетів. Спрямовувати ці кошти слід на будівництво об'єктів виробничого та невиробничого

призначення, житла, проведення землеустрою, створення ринкової інфраструктури [9, с. 194].

Аналіз еволюції наукових підходів до державного регулювання економіки свідчить, що об'єктивні процеси розвитку соціально-економічного життя суспільства вимагали активного втручання з боку держави, тому необхідність державної політики визнавалася необхідною, особливо в умовах становлення інформаційного суспільства [11, с. 9]. Сучасні економічні системи розвинених країн функціонують на принципах органічного поєднання ринкового механізму саморегулювання з державним втручанням в ситуації, коли спостерігаються неспроможність ринку функціонувати ефективно. При цьому, через ускладнення соціально-економічних процесів, відбувається розширення функцій держави. Державне регулювання аграрного сектору – це складова управління змінами в системі державного регулювання економіки країни в цілому. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва – це опосередкований цілеспрямований управлінський вплив на процеси відтворення в галузі, з метою забезпечення реалізації цілей державної аграрної політики.

Висновки. Державна політика щодо аграрного сектору економіки має здійснюватися на основі рівноправного доступу до інформації, вільного ціноутворення з поєднанням державного регулювання та посилення антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси, енергоносії і послуги, що споживаються сільськогосподарськими товаровиробниками.

Кошти державного бюджету мають спрямовуватися на підтримку розвитку агропромислового виробництва; розвиток інформаційної інфраструктури, підвищення родючості ґрунтів, на здійснення робіт з боротьби із шкідниками сільськогосподарських культур і хворобами тварин, на проведення наукових досліджень, розвиток селекції, на різні види дотацій і компенсацій.

Рекомендуємо організувати при Міністерстві аграрної політики та продовольства України систему цінового моніторингу, яка б забезпечувала аналіз та поширення інформації зацікавленим учасникам ринку.

Перспективи подальших досліджень. Для розвитку ринкової інфраструктури, включаючи інформаційно-консультативне забезпечення аграрного сектору економіки України, слід продовжити дослідження нормативно-правової бази у сфері логістики та зберігання. У найближчій перспективі необхідно розробити алгоритм зміцнення інвестиційної та інноваційної складової розвитку аграрного сектору економіки України та визначити основні мотивуючі чинники, що зумовлюють прийняття рішень про залучення інвестицій та отримання інформації щодо доступу на зарубіжні ринки.

Список використаних джерел

1. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання : монографія / М. А. Латинін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2006. – 320 с.
2. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. – Режим доступу: www.minagro.kiev.ua/page/3800.
3. Осташко Т. О. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ / Т. О. Осташко, Л. Ю. Волощенко, Г. В. Ленінова ; відп. ред. В. О. Точилі ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 208 с.
4. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18 жовт. 2005 р. № 2982. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
5. Розпуненко І. В. Дефіцит державної української політики: методи і способи його подолання / І. В. Розпуненко // Теорія державного управління – практиці державного управління : матеріали наук.-методол. семінару в режимі відеоконференц-зв'язку, Київ – Дніпропетровськ – Львів – Одеса – Харків, 23 листоп. 2010 р. / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського. – К. : НАДУ, 2011. – С. 32–40.

6. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” : програма від 2 черв. 2010 р. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

7. Про затвердження Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 черв. 2009 р. № 562. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

8. *Міхаліна І.* Розвиток аграрної політики України в контексті вступу в ЄС : монографія / І. Міхаліна. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 212 с.

9. *Щербина С. В.* Особливості державної політики щодо розвитку кооперативного сектору економіки України / С. В. Щербина // Новітні тенденції розвитку демократичного врядування: світовий та український досвід : матеріали наук.-практ. конф. – К. : НАДУ, 2008. – С. 193–195.

10. *Shcherbyna S.* Mechanisms of Providing Conditions for Sustainable Development of Cooperative Associations in Ukraine’s Agro-Industrial Sector / S. Shcherbyna // Identity and Memory in Post-Soviet Ukraine : monograph. – К. : Dukh i Litera, 2009. – P. 439-451.

11. *Бородіна О. М.* Державне сприяння розвитку аграрного сектору економіки: виклики часу / О. М. Бородіна // Економіка та держава. – 2006. – № 5. – С. 8–11.